

В.С.Дутка, В.Б.Щодрий, Ю.В.Дутка**ТЕРМІЧНИЙ РОЗКЛАД ДИДЕКАНОЇЛДИПЕРАДИПІНАТУ В ЗМІШАНИХ РОЗЧИННИКАХ**

Вивчено кінетику термічного розкладу дидеканоїлдиперадипінату в різних органічних розчинниках та їхніх сумішах. Показано, що первинний гомолітичний розклад О–О-зв'язку супроводжується реакціями ланцюгового індукованого розкладу. Визначено ефективні константи швидкості та енергії активації досліджуваної реакції. Встановлено, що сольватація пероксидної групи впливає на ефективні константи швидкості реакції термолізу.

ВСТУП. Органічні пероксиди широко застосовують як джерела вільних радикалів у багатьох процесах. Радикальні реакції часто проходять в органічних розчинниках, тому інформація про швидкість термічного розкладу пероксидів у різних середовищах може бути корисною при проведенні таких процесів. Згідно з літературними даними, на швидкість термічного розкладу суттєво впливає реакційне середовище, в якому перебігає процес [1, 2]. Використовуючи відоме рівняння Коппеля–Пальма, автори робіт [3, 4] запропонували кореляційне рівняння, яке зв'язує основні фізико-хімічні параметри з константами швидкості термолізу органічних ініціаторів. Однак однозначної відповіді на вплив реакційного середовища на швидкість термолізу пероксидів немає. Крім того, в літературі відсутні дані про вплив розчинників на процеси термічного розкладу поліпероксидних сполук. Пероксиди, які містять декілька пероксидних груп у молекулі, мають переваги перед традиційними монопероксидними ініціаторами [5, 6].

Поліпероксиди успішно застосовують для одержання блок-кополімерів, полімерів з високими молекулярними масами, модифікації поверхні дисперсних мінералів [7]. Вплив реакційного середовища на швидкість терморозкладу таких пероксидних сполук недостатньо досліджений, хоча можна очікувати, що наявність у молекулі декількох пероксидних груп буде накладати ряд особливостей на процеси радикалоутворення в різних умовах. У літературі відсутні результати з вивчення термічного розкладу в змішаних розчинниках, хоча в багатьох випадках при проведенні радикальних процесів реакції відбуваються в середовищах, які складаються з суміші декількох розчинників. Тому мета нашого дослід-

ження — вивчення швидкості термічного розкладу пероксиду в сумішах розчинників, які характеризуються різною сольватаційною здатністю. Крім того, в нашій роботі наведені результати термічного розкладу дидеканоїлдиперадипінату (ДП) в деяких органічних розчинниках. Результати такого дослідження можуть бути корисні для розрахунку радикальних процесів, які перебігають у різних середовищах.

ЕКСПЕРИМЕНТ І ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВ. Дипероксид — дидеканоїлдиперадипінат синтезували реакцією пероксидеканової кислоти з дихлорангідридом адипінової кислоти в присутності піридину [5]. Після синтезу отриманий препарат багатократно промивали водою, висушували та перекристалізували з суміші ацетон—гексан. Після перекристалізації вміст основного компонента в зразках досліджуваного ДП, згідно з даними йодометрії, був не менше 98.5 %. Розчинники, які використовували в дослідженнях, очищували та фракціонували в атмосфері аргону, згідно з методиками [8, 9]. Швидкість термолізу ДП визначали, застосовуючи ампульну методику. В ампулу об'ємом 20 мл вводили розчин ДП заданої концентрації, продували аргонном та запаювали. Ампули поміщали в термостат, температура в якому підтримувалась з точністю ± 0.05 °С. Через певні проміжки часу ампули виймали з термостату, різко охолоджували, відкривали та аналізували на вміст ДП, який не розклався йодометрично [10]. Ця методика дає добре відтворювані надійні результати і дозволяє визначати константи швидкості розкладу з точністю ± 3 %. Кінетичні досліди проводили при температурах в інтервалі 333—353 К.

У всіх досліджуваних розчинниках процес термодеструкції ДП добре описується кінетич-

Т а б л и ц я 1

Ефективні константи швидкості термолізу ДП у досліджуваних розчинниках (вихідна концентрація дипероксиду — 0.025 моль/л)

Розчинник	$k_{\text{эф}} \cdot 10^5, \text{с}^{-1}; \Delta k = \pm 0.03 k$					k_i	σ	$E_{\text{ак}}^*$
	333 К	338 К	343 К	348 К	353 К			
Тетрахлорметан	—	1.38	2.65	5.35	10.8	10.4	0.037	132.6
Гексан	—	1.30	2.85	6.40	11.3	10.6	0.062	137.8
Пропіонова кислота	—	2.90	5.81	11.3	22.5	22.4	0.004	131.9
Етилацетат	—	3.78	7.77	13.5	24.7	21.8	0.117	124.2
Діоксан	3.82	6.15	12.6	20.9	37.2	29.3	0.212	115.6
ДМФА	6.77	12.1	21.6	38.1	66.3	52.9	0.202	113.7
Пропанол-2	17.7	31.4	56.3	118	213	68.8	0.677	126.3
Хлорбензол	1.30	2.78	5.58	10.6	20.9	18.8	0.100	136.7
Дихлоретан	2.79	5.33	9.92	19.8	40.3	29.3	0.273	132.5
Дибутіловий ефір	4.04	8.62	15.6	29.6	57.2	21.5	0.624	128.9
Піридин	—	11.1	19.9	35.2	61.1	41.3	0.324	113.0

* Похибка у визначенні $E_{\text{ак}}$ складала ± 5.0 кДж/моль.

ним рівнянням швидкості реакції першого порядку. Сумарні константи швидкості термічного розкладу ($k_{\text{эф}}$) ДП у розчинниках, визначені на початкових стадіях процесу, наведені в табл. 1. Отримані результати вказують на значний вплив реакційного середовища на чисельні значення $k_{\text{эф}}$. Так, термічний розклад ДП при 353 К в пропанолі-2 перебігає з найбільшою швидкістю, тоді як в тетрачлорметані процес проходить приблизно в 20 разів повільніше. За температурними залежностями розраховано сумарні енергії активації процесу термодеструкції ($E_{\text{ак}}$), які лежать у межах 113.7—137.8 кДж/моль і близькі до величин, які наводяться в літературі для діацильних пероксидів [11, 12]. Слід відзначити, що сумарний процес термодеструкції ДП у всіх розчинниках супроводжується реакціями індукованого ланцюгового розкладу. Введення в реакційну суміш ефективного інгібітора вільнорадикальних процесів 2,6-дитретбутил-4-метилфенолу (іонолу) гальмує швидкість термічного розкладу. Числові значення констант швидкості термічного розкладу, знайдені при 353 К у присутності 0.05 моль/л іонолу (k_i) в досліджуваних розчинниках, наведені в табл. 1.

Частку реакцій індукованого розкладу в сумарному процесі (σ) можна знайти за формулою: $\sigma = 1 - k_i/k_{\text{эф}}$. Як і слід було чекати, вклад реакцій ланцюгового індукованого розкладу в сумарний процес залежить від розчинника, в якому проводять процес (табл. 1). У пропанолі-2 та дибутіловому ефірі вклад реакцій індукованого розкладу в сумарний процес є високий і складає більше ніж 60 %. У пропіонової кислоти та тетрачлорметані числові значення величин σ незначні (табл. 1). Слід відзначити, що введення 0.05 моль/л іонолу не повністю гальмує реакції індукованого розкладу. Збільшення вмісту іонолу ($C_{\text{іон}}$) від 0.01 до 0.2 моль/л приводить до зменшення числових величин k (табл. 2). Отримані дані з впливу концентрації іонолу на

величини ефективних констант швидкості термодеструкції ДП добре спрямляються в координатах $\ln k - \ln C_{\text{іон}}$, що дозволило визначити формально-кінетичний порядок за іонолом (m) у кінетичному рівнянні швидкості розкладу ДП за наявності іонолу. Як і слід було очікувати, величини m залежать від розчинника, в якому проводили термоліз ДП, причому в дибутіловому ефірі числове значення m — найбільше, тоді як у діоксані та дихлоретані відповідні параметри практично однакові та більш як в три рази менші. Різні числові значення величин m свідчать про різні механізми виходу з “клітки” розчинника.

Результати дослідження складу змішаного розчинника на ефективну константу швидкості

Т а б л и ц я 2

Сумарні константи швидкості термолізу дидеканоїлдиперадипінату та кінетичний порядок за іонолом (m) при 353 К

Розчинник	Концентрація іонолу, моль/л ($k_{\text{эф}} \cdot 10^5, \text{с}^{-1}; \Delta k = \pm 0.03 k$)						$-m$
	0	0.01	0.025	0.05	0.10	0.20	
Дибутіловий ефір	52.2	36.2	27.1	21.5	16.2	12.2	0.39
Дихлоретан	40.3	34.8	31.4	29.3	26.6	24.8	0.12
Діоксан	37.2	35.1	32.8	29.3	27.8	26.0	0.11

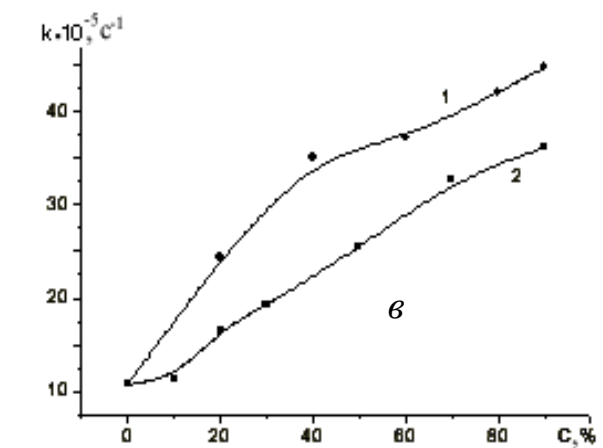
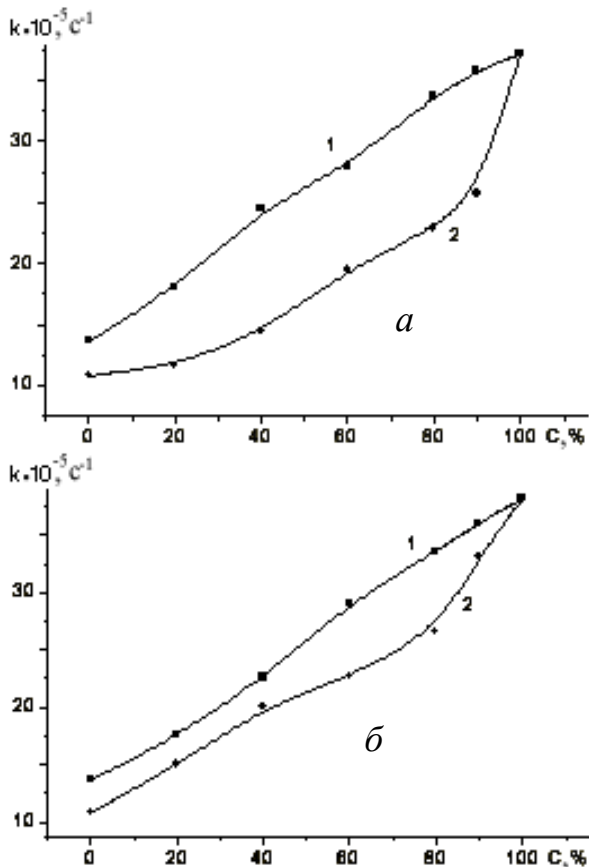

Рис. 1. Вплив складу бінарних розчинників гексан—діоксан (1), тетрахлорметан—діоксан (2) (а); гексан—оцтова кислота (1), тетрахлорметан—оцтова кислота (2) (б); тетрахлорметан—пропанол-2 (1), тетрахлорметан—ДМФА (2) (в) на ефективну константу швидкості термолізу ДП ($T=353\text{K}$, $C_{\text{ДП}}=0.025$ моль/л).

термічного розкладу ДП наведені на рис. 1. Додавання до розчину гексану діоксану (рис. 1,а) або оцтової кислоти (рис. 1,б) приводить до зростання ефективної константи швидкості термолізу. Причому залежність k від об'ємної частки (C , %) доданого до гексану діоксану чи оцтової кислоти є лінійною. Якщо додавати діоксан або оцтову кислоту до тетрахлорметану, то залежність $k_{\text{еф}}$ від C суттєво відрізняється від лінійної (рис. 1,а,б). Автори роботи [13] на основі фізико-хімічного аналізу зробили висновок про те, що тетрахлорметан утворює з пероксидом комплексну сполуку. Очевидно, і в нашому випадку формується такий комплекс, що і проявляється на залежностях ефективних констант швидкості термолізу від вмісту діоксану чи оцтової кислоти. У випадку додавання до розчину ДП у тетрахлорметані ДМФА чи пропанолу-2 (рис. 1,в) залежності більш складні. Зростання вмісту ДМФА в розчині ДП в тетрахлорметані приводить до росту величини k . При цьому ця залежність лінійна.

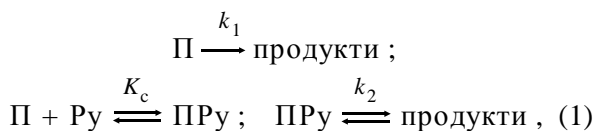
Слід відзначити, що ДМФА може утворювати комплекси з пероксидними сполуками. У випадку пероксидеканової кислоти методом полярографії виявили утворення декількох не ковалентних лабільних сполук пероксиду з ДМФА [14]. Імовірно, і в нашому випадку формуються такі проміжні сполуки, що і відображається на залежності числових значень k від концентрації ДМФА. Збільшення вмісту пропанолу-2 в розчині ДП у тетрахлорметані від 0 до 40 % об. приводить до суттєвого зростання ефективної константи швидкості термолізу ДП, що обумовлено збільшенням вкладу реакцій ланцюгового індукованого розкладу в сумарний процес. Частка реакцій індукованого розкладу ДП у тетрахлорметані складає 0.037, тоді як в пропанолі ця величина складає 0.677 (табл. 1). Подальше збільшення вмісту пропанолу-2 в суміші від 40 до 100 % об. приводить до лінійної залежності k від C (рис. 1,в). Зважаючи на невелику швидкість терморозкладу ДП та практичну відсутність індукованого ланцюгового розкладу в тетрахлоретані (табл. 1), можна стверджувати що цей розчинник має слабкі інгібуючі властивості.

Відомо [15], що деякі розчинники, зокрема аміни, можуть утворювати комплекси з пероксидами, які здатні чинити суттєвий вплив на кінетику процесу термолізу. В роботі [16] встановлено, що піперидин з пероксидом бензоїлу (ПБ)

в розчині ДМФА утворює комплекс з досить великим значенням ΔH комплексоутворення (-117 кДж/моль), тоді як в тетрахлорметані утворення комплексу не спостерігали.

Калориметричні досліди з вивчення реакції комплексоутворення пероксидів з піридином (Py) показали, що ентальпії процесу невеликі (-7.1 — 3.4 кДж/моль). Виходячи з результатів калориметричних досліджень, автори роботи зробили висновок про те, що ефекти комплексоутворення ПБ з Py за величиною не відрізняються від сольватації молекул пероксиду. В роботі [16] фізико-хімічними методами визначено, що в системі Py—пероксид енантілу сполуки не утворюються. При дослідженні терморозкладання елементоорганічних пероксидів підгрупи силіцію в присутності амінів виявлено вплив комплексів пероксид—Py на процес термолізу [17]. Результати наших дослідів також свідчать про суттєвий вплив на реакцію термодеструкції комплексоутворення дипероксид—Py.

Враховуючи здатність діацильних пероксидів до утворення комплексів з Py, можна запропонувати схему термодеструкції:

де П — молекула дипероксиду; Py — молекула піридину; k_1 — константа швидкості термолізу пероксиду у „вільному” стані; k_2 — константа швидкості розкладання дипероксиду, зв’язаного в комплекс з Py; K_c — константа рівноваги утворення комплексу.

Виходячи із запропонованої схеми, легко отримати рівняння для сумарної швидкості розкладу:

$$k_{\text{еф}} = \frac{k_1 + k_2 K_c [\text{Py}]}{1 + K_c [\text{Py}]}, \quad (2)$$

де [Py] — концентрація піридину.

Рівняння (2) перетворимо до вигляду, зручного для знаходження числових значень k_2 та K_c :

$$\frac{k_1}{k_{\text{еф}} - k_1} = \frac{k_1 + k_2 K_c [\text{Py}]}{1 + K_c [\text{Py}]}. \quad (3)$$

З метою перевірки запропонованої схеми були проведені досліди з визначення швидкості

термодеструкції ДП — в етилацетаті, тетрахлорметані та хлорбензолі з різним вмістом Py в реакційній суміші. Результати вивчення впливу Py на швидкість терморозкладання ДП у досліджуваних системах наведені на рис. 2.

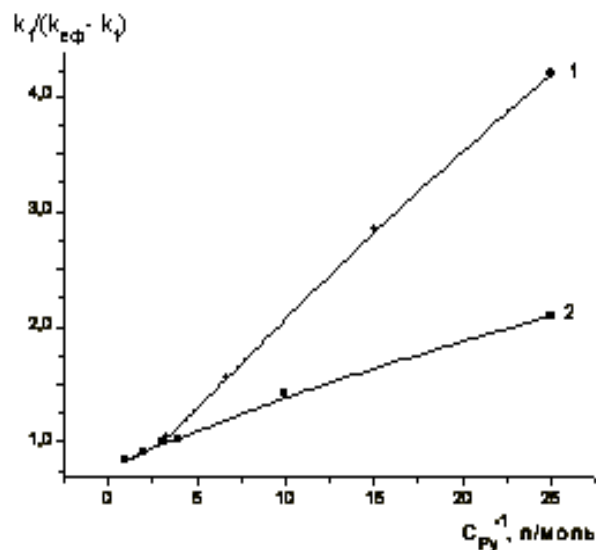

Рис. 2. Залежність $k_1/k_{\text{еф}} - k_1$ від оберненої концентрації піридину в розчині: 1 — тетрахлорметан; 2 — хлорбензен ($T = 348$ К, вихідна $C_{\text{ДП}} = 0.025$ моль/л).

Залежність $k_1/k_{\text{еф}} - k_1$ від $[\text{Py}]^{-1}$ для дослідів у хлорбензені та тетрахлорметані має лінійний характер, що вказує на вірність запропонованої схеми термолізу пероксидів у присутності Py. Для дослідів з термічного розкладу дипероксиду в етилацетаті за наявності різного вмісту піридину, як і у випадку хлорбензену і тетрахлорметану, вказана залежність також є лінійною. За отриманими залежностями було визначено величини k_2 та K_c (табл. 3). Числові значення величини k_2 та K_c залежать від природи розчинника, в якому перебігає процес термолізу, що вказує на вплив комплексоутворення пероксид—Py та сольватації пероксиду на процес терморозкладу. Для розчинника, здатного до специфічної та неспецифічної сольватації, — етилацетату числові значення K_c невеликі, тоді як для хлорбензену та тетрахлорметану, у яких сольватаційні властивості виражені слабше, константи комплексоутворення значно більші. Константи швидкості термолізу k_2 для пероксиду, зв’язаного в комплекс з піридином в етилацетаті та хлорбензені, близькі, тоді як для тетрахлорметану ця величина менша.

Т а б л и ц я 3

Величини k_1 , k_2 та K_c для реакції термодеструкції ДП у досліджуваних розчинниках за наявності піридину ($T = 348\text{ K}$)

Розчинник	k_1	k_2	K_c , л/моль
	$\cdot 10^5, \text{ c}^{-1}$		
Тетрахлорметан	5.35	14.0	3.51
Хлорбензен	10.6	20.7	25.3
Етилацетат	13.5	21.9	0.386

Фізико-хімічними методами в роботі [13] доведено, що тетрахлорид вуглецю з пероксидом енантилу здатний утворювати аддукт складу 1:1 або 2:1. Ця властивість тетрахлориду вуглецю проявляється і в наших дослідах, внаслідок чого спостерігається зменшення числових значень k_2 та K_c у порівнянні з близьким за сольватуючою здатністю розчинником хлорбензеном. Згідно з отриманими даними, у всіх випадках тетрахлорметан може стабілізувати пероксидну групу, що проявляється гальмуванням швидкості термодеструкції ДП за наявності цього розчинника.

Таким чином, сольватація та здатність утворювати комплекси пероксидної групи з молекулами розчинника може суттєво впливати на процес термічного розкладу.

РЕЗЮМЕ. Изучена кинетика термического разложения дидеканоилдиперадипината в различных органических растворителях и их смесях. Показано, что первичное гомолитическое разложение O–O-связи сопровождается реакциями цепного индуцированного распада. Определены эффективные константы скорости и энергии активации исследуемой реакции. Установлено, что сольватация пероксидной группы влияет на эффективные константы скорости реакции термоллиза.

SUMMARY. Kinetic of thermal decomposition of dydecanoilydperedipinate in different organic solvents and their mixtures have been studied. It is showed, that a primary homolytic decomposition of O–O bond is accompanied with reaction of chain induced decomposition. Effective rate constant and energy of activation of a research reaction have been calculated. It was found that solvation of peroxide group impact on effective rate constant of thermolysis reaction.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоновский В.Л., Хурсан С.Л. // Успехи химии. -2003. -**72**, № 11. -С. 1055—1080.
2. Дутка В.С. // Укр. хим. журн. -2011. -**77**, № 9. -С. 64—67.
3. Мидяна Г.Г., Макитра Р.Г., Пальчикова Е.Я. // Журн. орган. химии. -2004. -**40**, №10. -С. 1459—1463.
4. Макитра Р.Г., Положин И.П., Головата И.П. // Журн. общ. химии. -2005. -**75**, № 2. -С. 196—200.
5. Дутка В.С., Ковальский Я.П., Панкевич Р.В. // Укр. хим. журн. -1988. -**54**, № 4. -С. 429—433.
6. Антоновский В.Л. Органические перекисные инициаторы. -М.: Химия, 1972.
7. Воронов С.А., Варваренко С.М. Пероксидовмісні молекули на межі розділу фаз. -Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011.
8. Вайсбергер А., Проскауэр Э., Риддик Дж., Тупс Э. Органические растворители. -М.: Изд-во иностр. лит., 1958.
9. Гордон А., Форд Р. Спутник химика. -М.: Мир, 1976.
10. Антоновский В.Л., Бузуланова М.М. Аналитическая химия органических пероксидных соединений. -М.: Химия, 1978.
11. Антоновский В. Л., Хурсан С.Л. Физическая химия органических пероксидов. -М.: ИКЦ Академкнига, 2003.
12. Рахимов А.И. Химия и технология органических перекисных соединений. -М.: Химия, 1979.
13. Макитра Р.Г. Иваньк М.И., Мизюк В.Л. // Изв. вузов. Химия и хим. технология. -1975. -**18**, № 2. -С. 326—328.
14. Феліцин Н.М., Дутка В.С., Ковбуз М.О., Горбачевська Х.Р. // Укр. хим. журн. -1995. -**61**, № 8. -С. 80—82.
15. Ковбуз М.А., Артым И.И., Хоткевич А.Б. Сергучев Ю.А. Теорет. и эксперимент. химия. -1984. -**20**, № 5. -С. 631—633.
16. Вартапетян О.А., Чалтыкян О.А., Хачатрян С.А. // Журн. физ. химии. -1973. -**47**, № 6. -С. 1371—1373.
17. Горбатов В.В., Яблокова М.И., Александров Ю.А. Журн. общ. химии. -1980. -**50**, № 10. -С. 2274—2278.

Львівський національний університет
ім. Івана Франка

Надійшла 07.03.2014